

GENETİKA, SELEKSİYA VƏ TOXUMÇULUQ

UOT 633.12:631.523:575 (479.242)

YENİ BUĞDA (*Triticum spp. L.*) SORTLARININ ADAPTİVLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏ YOLLARI

X.N.RÜSTƏMOV

AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, AZ 1106, Azadlıq pr., 155, Bakı, Azərbaycan;
Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu, AZ 1098, Sovxoz №2, Pırşağı qəs. Bakı, Azərbaycan;
khanbala.rustamov@mail.ru

WAYS TO INCREASE THE ADAPTABILITY OF NEW VARIETIES OF WHEAT (*Triticum spp. L.*)

Kh.N.RUSTAMOV

ANAS Genetic Resources Institute; Research Institute of Crop Husbandry; khanbala.rustamov@mail.ru

The article is devoted to new varieties of durum and bread wheat, created in the Research Institute of Crop Husbandry because of many years (2016-2020) breeding using local and international gene pools. The article describes the creation of varieties resistant to biotic and abiotic factors of environmental conditions, with high yields, adaptation potential and high - grain quality in sharply differing agrometeorological conditions for 2016-2020 at the Terter Regional Experimental Station. Azerbaijan has a rich durum wheat gene pool. Durum wheat and other tetraploid species have been grown since ancient times on the plains and in the foothills of Azerbaijan, and bread wheat - in mountainous regions, mainly on winter crops. New genotypes of durum and bread wheat, studied in the nursery of competitive variety testing, differ in lifestyle, earing time, growth, ear forms and density, grain shape and colour, as well as disease resistance. It was found that the average yield of new durum wheat varieties (5.4-6.0 t/ha) is lower than that of bread wheat varieties (6.2-7.0 t/ha). The results of State Variety Trials have shown that in recent years, new durum wheat varieties "Koryphey-88" and "Salvarti", as well as bread wheat cultivars "Askeran" and "Romanna", have the highest average annual yield. The results of State Variety Testing showed that, in 2017-2019 years, the yield of "Koryphey-88" is high. It revealed that a stable yield over the years from a new cultivar "Koryphey-88" is associated with a high number of grains per ear (63.4-101.8). Long-term observations show that genotypes with an accelerated interfacial period of booting-earing have high yields and grain quality. It is recommended to grow new varieties of durum wheat in the irrigated lowland and supply foothill conditions of Azerbaijan.

Açar sözlər: *Triticum durum* Desf., *Triticum aestivum* L., sort, adaptivlik, məhsuldarlıq

Ключевые слова: *Triticum durum* Desf., *Triticum aestivum* L., сорт, адаптивность, урожайность

Keywords: *Triticum durum* Desf., *Triticum aestivum* L., variety, adaptability, yield

GİRİŞ

Yumşaq buğda və ya çörək buğdası (*T. aestivum* L.) və bərk, yarma, makaron (*T durum* Desf.) buğdası müstəqil ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində strateji və sosial məhsullardan biridir. Bərk buğda yumşaq buğdadan sonra Yer kürəsində ən geniş ərazilərdə becərilir və geniş polimorfizmi ilə seçilir. Botaniki növmüxtəlifliyi, ekotip, sort və formaların sayına, morfofizioloji əlamət və adaptivlik potensialına görə də yumşaq buğdadan sonra ikinci yeri tutur. Ümumrusiya Bitki Genetik Ehtiyatları İnstitutunun (VİR) təyinedicisinə [6] görə bərk buğdanın 119 növmüxtəlifliyi məlumdur. Azərbaycanın bərk buğdalarının genofondu zəngindir. Bərk buğda və digər tetraploid növlər ən qədim dövrlərdən Azərbaycanda düzən və dağətəyi bölgələrdə, yumşaq buğdalar isə dağlıq ərazilərdə, əsasən payızlıq əkinlərdə becərilmişdir. XX əsrin 70-ci illərinə qədər payızlıq dənli bitki əkinlərinin 75%-ni təşkil etmişdir. Əkin sahələri dəniz səviyyəsindən aşağı olan bölgələrdən 800-1000 metr yüksəkliyə qədər yerləşmişdir [2-4].

K.A.Flyaksberqer, N.N.Kuleşov, N.İ.Vavilov, M.M.Yakubsiner, V.İ.Qromovçevski, İ.D.Mustafayev, V.F.Dorofeev, C.Ə.Əliyev və digər tədqiqatçılar təxminən yüzillik tarix ərzində Azərbaycanda buğdaların məhsuldarlığı, biotik və abiotik amillərin təsiri, genofondun toplanılması və öyrənilməsi problemlərinin həllində böyük rol oynamışlar [2-5; 10]. Növdaxili polimorfizmə görə Azərbaycanın bərk buğda genofondu yalnız Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən geri qalır. Kollektivləşdirmə, idarəetmədə inzibati-amirlik sistemi, daha məhsuldar yumşaq buğda sortlarının yaradılması və yayımı nəticəsində bərk buğdalar tədricən sıxışdırılmışdır. Təəssüflər olsun ki, müstəqillik dövrümüzdə böyük həcmdə ərzaq buğdası, makaron, yarma və s. idxal edilir [4; 8].

Qlobal iqlim dəyişikliyi dövründə temperatur rejimi, yağıntuların mövsümlər üzrə və eləcə də bitkilərin vegetasiyası dövrlərində fərqli paylanması, xəstəlik törədiciləri və zərərvericilər əkinçiliyə güclü ziyan vuraraq məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəricilərini aşağı salır. Ona görə də yeni intensiv və yarımintensiv tipli buğda sortlarının becərilməsində müasir aqrotexnologiyaları tətbiq etməklə vahid əkin sahəsindən yüksək və keyfiyyətli məhsulun alınması respublikamızda ərzaq təhlükəsizliyinin həlli istiqamətində aparılan kompleks tədbirlərdən biridir. Torpaqların meliorasiya vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, bitki qalıqlarının və torpaqda olan qida maddələrinin elmi əsaslarla idarə olunması, aqrotexniki qulluq işlərinin vaxtında və düzgün yerinə yetirilməsi mədəni bitki sortlarının məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün ən vacib tədbirlərdəndir.

Hazırda Azərbaycanda da geniş becərilən yumşaq buğdaların məhsuldarlığı ilk baxışda yüksək olsa da, vahid sahədən alınan məhsulun maya dəyərinə nəzər saldıqda təkə toxumun və tarlanın pestisidlərlə dərmanlanmasına çəkilən xərclərin yüksək olması nəticədə rentabelliği aşağı salır. Belə ki, bərk buğda sortları geniş yayılmış sürmə və pas xəstəlikləri ilə nisbətən az sirayətlənir. Bundan başqa, Respublikamızın aran bölgələrində, xüsusən son illərdə buğdaların süd və mum yetişmə fazaları, adətən yüksək anomal (terminal) temperaturla müşayiət olunur. Bitkilər məcburi quruyur, assimilyantların dənə axını pozulur, məhsuldarlıq, xüsusən də dənin keyfiyyəti

aşağı düşür. Bərk buğdalar isə tarixən cənub, aran bölgələrində becərildiyindən - yüksək temperatura və hava quraqlığına tolerant olduğundan az zərər çəkir. Ona görə də yeni adaptiv bərk buğda sortlarının yaradılması və yayımı global iqlim dəyişikliyinə neqativ təsirinə yumşaldılmasının, məhsuldarlığın və dənin texnoloji göstəricilərinin yüksəldilməsinin real, səmərəli vasitəsidir.

Yuxarıda qeyd olunanları, Azərbaycanın buğda dəninə olan tələbatını və bərk buğdanın əkin sahələrinin genişlənməsinin aktuallığını nəzərə alaraq son illərdə suvarma şəraitində yeni adaptiv bərk və yumşaq buğda sortlarının yaradılması istiqamətində tədqiqat işləri aparılmışdır.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqatlar 2016-2020-ci illərdə Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun (ETİ) Tərtər Bölgə Təcrübə Stansiyasında (BTS) suvarma şəraitində aparılmışdır. Bölgənin iqlim və becərmə şəraiti müxtəlif illərdə kəskin fərqlənmişdir [1; 2]. Tədqiqat materialı kimi rayonlaşdırılmış və perspektiv buğda sortları, həmçinin ICARDA, CIMMYT və digər Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq nəticəsində əldə edilmiş minlərlə sortnününədən seçilmiş genotiplər götürülmüşdür [1; 2]. Təcrübələrin qoyulması, fenoloji müşahidələrin aparılması, məhsuldarlıq və struktur elementlərinin, xəstəliklərə davamlılığın qiymətləndirilməsi müvafiq metodikalara [7; 9; 11], botaniki növ və növmüxtəlifliklərinin təyini isə VİR təyinedicisinə [6] əsasən aparılmışdır.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Buğdaların məhsuldarlığı və dənin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi əsasən 3 yolla həyata keçirilir: 1) seleksiya yolu ilə yeni, məhsuldar və adaptiv sortların yaradılması; 2) becərilmə texnologiyasının təkmilləşdirilməsi və intensivləşdirilməsi; 3) böyük genetik müxtəlifliyə malik buğda sortlarının müxtəlif becərilmə şəraitlərində sınağı [8].

Biotik və abiotik mühit amillərinə davamlı – yüksək adaptivliyə, sabit məhsuldarlığa malik intensiv və yarımintensiv tipli sortların yaradılması, ilkin toxumçuluğunun təşkili ərzaq təhlükəsizliyinin həllində birinci yerdə durur. Son dövrlərdə seleksiya və toxumçuluq sahəsində böyük uğurlar əldə edilmişdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün adaptiv aqrobioloji əlamət və xüsusiyyətlərə malik başlanğıc seleksiya materialları seçilmiş, əlamət və özək kolleksiyalarının yaradılması istiqamətlərində geniş elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır.

Əkinçilik ETİ və AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunda müxtəlif buğda növlərinə aid aborigen və müasir sortnününələrin aqrobioloji əlamət və xüsusiyyətləri müxtəlif aqroiqlim şəraitlərində tədqiq edilmişdir. Bütün öyrənilən əlamətlərə görə geniş növdaxili polimorfizm müşahidə edilmişdir. Bundan başqa, molekulyar-genetik metodlardan istifadə etməklə bərk və yumşaq buğdaların qədim və müasir seleksiya sortlarının növdaxili müxtəlifliyi, biotik və abiotik amillərə davamlılığı tədqiq edilmişdir. Seçilmiş nümunələrdən yüksək məhsuldarlığa və dən

keyfiyyətinə malik, biotik və abiotik amillərə davamlı sortların yaradılmasında istifadə olunması tövsiyə olunmuşdur [4; 12].

Əkinçilik ET İnstitutunun Tərtər BTS-də, müsabiqəli sort sınağı və nəzarət pitomniklərində öyrənilən bərk və yumşaq buğda nümunələri həyat tərzinə, sünbülləmə müddətinə, boy göstəricilərinə, sünbülün formasına, sıxlığına, dənin formasına, rənginə və xəstəliklərə davamlılığa görə kəskin fərqlənirlər. Son illərdə dənin forması yumşaq buğdalarda olduğu kimi oval olan, yüksək məhsuldar bərk buğda sortnümunələri seçilmişdir. *T. durum* nümunələri, həmçinin məhsuldarlığın struktur elementlərinə görə kəskin fərqlənirlər. Struktur analizinin nəticələri göstərir ki, sünbülün uzunluğu və sünbülcüklərin sayına - sünbülün sıxlığına görə müxtəliflik amplitudu geniş olmuşdur.

Yeni yaradılmış “Əsgəran”, “Əsəd-80”, “Romanna”, xüsusən də “Şahbuğda” yumşaq buğda sortları intensiv becərmə texnologiyalarının tələblərinə tam cavab verir. Son dövrlərdə Azərbaycanın suvarılan bölgələri üçün, məhsuldarlıq və dənin keyfiyyət göstəricilərinə görə yumşaq buğda sortları ilə rəqabətqabiliyyətli “Zəngəzur”, “Korifey-88”, “Comərd-90”, “Salvartı”, “Ağdərə” və digər bərk buğda sortları yaradılmışdır (cədvəl 1).

Cədvəl 1

Rayonlaşdırılmış və perspektiv bərk və yumşaq buğda sortlarının məhsuldarlığı və struktur elementləri (Tərtər, 2016-2020-ci illər)

Sortlar	Məhsuldarlıq, s/ha	Bitkinin boyu, sm	Sünbülləmə müddəti*	Məhsuldar kollanma, ədəd	Sünbül					1000 dənin kütləsi, q
					uzunluğu, sm	sünbülcüklərin sayı, ədəd	sıxlığı, ədəd	dənin sayı, ədəd	dənin kütləsi, q	
Bərk buğda sortları										
Qarabağ	51,7±5,1	103,0	8.V	3,7	9,0	22,6	25,1	60,7	3,2	50,6
Zəngəzur	56,5±2,5	103,4	28.IV	3,4	9,7	23,1	23,8	62,9	3,4	51,7
Korifey-88	54,3±1,8	92,6	28.IV	3,4	10,7	25,2	23,6	81,5	3,9	45,2
Comərd-90	55,4±2,8	86,3	21.IV	3,4	8,6	21,6	25,1	56,2	3,0	45,1
Salvartı	60,1±3,5	88,5	17.IV	3,3	7,0	19,5	27,9	52,6	3,0	47,7
Ağdərə	58,3±3,5	88,6	20.IV	3,1	7,1	18,9	26,6	58,4	3,3	48,4
Orta göstərici	56,0±2,6	93,8	-	3,4	8,7	21,8	25,4	62,1	3,3	48,1
Yumşaq buğda sortları										
Qırmızı gül -I	51,8±1,9	81,2	02.V	3,0	7,4	18,2	24,6	47,1	2,1	37,0
Əsgəran	61,7±4,0	91,3	02.V	3,4	10,5	21,5	20,5	63,3	2,9	46,8
Əsəd-80	60,4±2,1	93,5	02.V	3,2	9,3	19,1	20,5	50,8	2,1	42,6
Romanna	66,2±4,0	99,1	23.IV	3,2	9,5	17,8	18,7	47,4	1,9	40,0
MV seçmə	58,1±8,5	75,2	29.IV	3,2	9,5	18,5	19,5	60,8	2,6	43,7
Şahbuğda	70,5±4,2	81,4	27.IV	3,4	9,1	19,3	21,2	66,1	2,2	37,0
Orta göstərici	61,4±2,7	87,2	-	3,2	9,2	19,1	20,8	55,9	2,3	40,2

Qeyd: *- son 5 ildə (2016-2020) ən tez sünbülləmə müddəti göstərilmişdir.

Yeni sortlar əsasən qısa və ortaboylu olmaqla məhsuldarlıq və dənin keyfiyyət göstəricilərinə görə suvarma əkinçiliyinin tələblərinə tam cavab verir. Tədqiqatlar göstərir ki, aran Qarabağda bərk buğda sortlarının məhsuldarlığı rayonlaşdırılmış yumşaq buğda sortlarından geri qalmır. Orta çoxillik məhsuldarlıq (56,0±2,6 s/ha) istisna olmaqla, yeni bərk buğda sortlarının struktur elementlərinin orta göstəricisi yumşaq buğdaların uyğun göstəricilərindən yüksəkdir. Orta kvadratik meylin kiçik diapazonda dəyişməsi (±) buğda sortlarında orta məhsuldarlığın sabitliyinin - adaptivliyin yüksək olmasını göstərir.

Ağdam və İsmayılı Dövlət Sort Sınaq Məntəqələrində (DSSM) aparılmış sınaqlarda (2017-2019-cu illər) “Korifey-88” bərk buğda sortunun orta məhsuldarlığı (43,3-46,3 s/ha) standart bərk buğda sortundan 7,6-8,0 s/ha yüksək olmuşdur. 2020-ci ilin məlumatına əsasən Salyan DSSM-də “Salvartı” bərk buğda, “Romanna” və “Əsəd-80” yumşaq buğda sortlarının məhsuldarlığı standart sortlardan 17,5-26,3% yüksək olmuşdur.

2020-ci ildə Tərtər BTS-də, artırma pitomnikində aparılmış sınaqların nəticəsi göstərmişdir ki, “Korifey-88” (52,7 s/ha), “Salvartı” (50,8 s/ha) və “Ağdərə” (57,3 s/ha) bərk buğda sortlarının vahid sahədən məhsuldarlığı “Zəngəzur” bərk buğda (40,0 s/ha) sortundan və “Romanna” (55,8 s/ha) istisna olmaqla digər yeni və perspektiv yumşaq buğda (“Əsgəran” - 47,6 s/ha; “Əsəd-80” - 38,0 s/ha) sortlarından yüksək olmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, “Korifey-88” sortunun çoxillik sabit məhsuldarlığı sünbüldə dənələrin sayının çox (63,4-101,8 ədəd) olması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə yüksək məhsuldarlıq potensialına və adaptivliyə görə seçilmiş yeni bərk və yumşaq buğda sortlarının vahid sahədən məhsuldarlığı yüksək olsa da dənin keyfiyyət göstəriciləri, xüsusən də zülalın miqdarı və keyfiyyəti aşağı olmuşdur. Fikrimizcə bunun səbəbi torpaqda mineral maddələrin miqdarı, ilin iqlim və becərmə şəraiti, suvarma müddəti və rejimi ilə bağlıdır. Buğda sortları yüksək məhsul formalaşdırsa da üzvi və mineral maddələrin qıtlığı zülalın miqdarı və keyfiyyətinin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Digər vacib amil son illərdə mum yetişmə fazasında müşahidə olunan anomal yüksək temperaturdur. Yüksək temperatur (35-40°C) şəraitində, xüsusən gec sünbülləyən sortlarda bitkilər fizioloji yetişmə baş vermədən quruyur, atraksiya pozulur. Belə şərait dənin dolğunluğu və keyfiyyət göstəricilərinə neqativ təsir göstərir. Dənin həddindən artıq (9-10%) quruması səbəbindən yığımdan sonrakı “yetişmə” prosesi də dayanır.

Yeni “Zəngəzur” sortu yerli hibrid populyasiyasından, “Korifey-88” sortu VİR Dağıstan filialından alınmış hibridlərdən seçmə nəticəsində yaradılmışdır. “Comərd-90”, “Salvartı” və “Ağdərə” sortları isə ICARDA-nın 37thIDON-MD (2013-2014) pitomnikindən seçilmişdir. Yeni rayonlaşdırılmış “Əsgəran” (U 11 AGECE-17), “Əsəd-80” (14thIWWYT-IR), perspektiv “Romanna” (1stCAC WWYT) və “Şahbuğda” (20thIWWYT-IR) yumşaq buğda sortları da Beynəlxalq

pitomniklərdən seçilmişdir.

Son illərdə ana valideyin forması kimi qədim xalq seleksiyası sortlarından, ata valideyin kimi isə müasir sortlardan (“Zəngəzur”, “Korifey-88”, “Comərd-90”, “Salvartı” və “Ağdərə”) istifadə etməklə hibridləşdirmə aparılmışdır. Məqsəd F₂ nəslindən alınmış genotipləri müxtəlif bölgələrdə sınaqdan keçirməklə yüksək adaptivlik potensialına malik qısaobylu yeni bərk buğda sortlarının yaradılmasıdır.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın kontrast torpaq-iqlim şəraitlərinə uyğun yeni buğda sortlarının aqrobioloji əlamət və xüsusiyyətləri molekulyar-genetik–biogeosenoz səviyyələrində kompleks şəkildə öyrənilməlidir. Yeni bərk buğda sortları geniş adaptivlik potensialına və ekoloji plastikliyə–biotik və abiotik faktorların təsirinə davamlı, yüksək məhsuldarlıq potensialına və yarma, makaron keyfiyyətinə malik olmalıdırlar. Yeni sortlar orta tezyetışən olmalı, su qıtlığı şəraitində stabil məhsul formalaşdırmalı, quraqlığa, yüksək temperatura, yatmaya, müxtəlif xəstəlik törədiciləri və zərərvericilərə davamlılığı ilə seçilməlidirlər.

Çoxillik müşahidələr göstərir ki, Qarabağın suvarma şəraitində kollanma-sünbülləmə fazalararası dövrü sürətlənən genotiplərin məhsuldarlığı və dən keyfiyyəti yüksək olur. Yüksək hava temperaturu və quraqlıq şəraitində nisbətən tez sünbülləyən genotiplər üstünlük qazanırlar, gecyətışən sortlarda isə dəndolma dövrü qısalar, attraksiya məhsullarının kütləsi və keyfiyyəti aşağı düşür.

ƏDƏBİYYAT

1. Rüstəmov X.N., Əhmədov M.Q., Həsənova Q.M., İbrhimov E.R., İbadov V.F., Musayev Ə.C. Düzən Qarabağ şəraitində bərk və yumşaq buğdaların məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəriciləri. // Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Elmi Əsərləri Məcmuəsi. Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2016, XXIX cild, s. 107-111.
2. Rüstəmov X.N., Əkrərov Z.İ., Təlai C.M., Əhmədov M.Q., Abdullayev A.M., Abbasov M.Ə., Əhmədov M.Q., Həsənova Q.M., Hacıyeva S.K., İbrahimov E.R. Yeni bərk buğda sortu – “Korifey-88”. // AMEA-nın Xəbərləri (biologiya və tibb elmləri). 2017, cild 72, № 2, s. 89-94.
3. Rüstəmov X.N. Azərbaycanın yeni bərk buğda (*T. durum* Desf.) sortları: problemlər və perspektivlər. // AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun Elmi Əsərləri. Bakı: Təknur, 2019, VIII cild, s. 27-33.
4. Rüstəmov X.N., Abbasov M.Ə., Babayeva S.M. Azərbaycanın buğda genofondu. Monoqrafiya. – Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2020. – 348 s.
5. Алиев Д.А. Селекция пшеницы в Азербайджане. // Известия НАНА (Серия биологические науки). 2006, № 3-4, с. 3-32.
6. Дорофеев В.Ф., Филатенко А.А., Мигушова Э.Ф. и др. Культурная флора СССР. / Под общ. руковод. В.Ф.Дорофеева. Т. 1. Пшеница. – Л.: Колос, 1979. – 346 с.
7. Дувеиллер Е., Сингх П.К., Мециалама М., Сингх Р.П., Дабабат А. Болезни и вредители пшеницы. Руководство для полевого определения (2-е изд.). Перевод с английского под общей ред. Х.А.Муминджанова (ФАО СЕК). – Анкара, 2014. – 156 с.
8. Кудряшов И.Н. Повышение продуктивности озимой пшеницы путем улучшения ее адаптивности.

// Автореф. дис. ... доктора с.-х. наук. Краснодар, 2006, 49 с.

9. Мережко А.Ф., Удачин Р.А., Зуев В.Е., Филатенко А.А. и др. Пополнение, сохранение в живом виде и изучение мировой коллекции пшеницы, эгилопса, и тритикале (Методические указания). / Под ред. А.Ф. Мережко.– СПб.: ВИР, 1999. – 82 с.
10. Мустафаев И.Д. Пшеницы Азербайджана и их значение в селекции и формообразовательном процессе. // Доклад-обобщение опубликованных и выполненных работ, представленных на соискание ученой степени доктора биол. наук (по совокупности). Л.: ВИР, 1964, 70 с.
11. Рустамов Х.Н. Новые образцы *Triticum compactum* Host. из Нахчыванской Автономной Республики. // Вавиловский журнал генетики и селекции. 2014, том 18, № 3, с. 511-516.
12. Рустамов Х.Н., Акпаров З.И., Аббасов М.А. Адаптивный потенциал сортов пшеницы твердой (*Triticum durum* L.) Азербайджана. // Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции. 2020, том 181(4), с. 22-28. <https://doi.org/10.30901/2227-8834-2020-4-22-28>

YENİ BUĞDA (*Triticum spp. L.*) SORTLARININ ADAPTİVLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏ YOLLARI

X.N.RÜSTƏMOV

AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu; Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu; khanbala.rustamov@mail.ru

Məqalə çoxillik seleksiya işləri nəticəsində yerli və beynəlxalq genofondan istifadə etməklə yaradılmış yeni bərk və yumşaq buğda sortlarına həsr olunmuşdur. Burada aqrometeoroloji göstəricilərə görə kəskin fərqlənən son 2016-2020-ci illərdə Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Tərtər BTS-də biotik və abiotik mühit amillərinə davamlı, məhsuldarlıq və adaptivlik potensialına, yüksək dən keyfiyyətinə malik sortların yaradılması işiqləndirilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, yeni bərk buğda sortlarının məhsuldarlığı orta səviyyədə (54,0-60,0 s/ha), yumşaq buğdalarda isə nisbətən yüksəkdir (62,0-70,0s/ha). Dövlət sort şnaqlarının nəticələrinə əsasən, son illərdə “Korifey-88” və “Salvartı” bərk buğda, “Əsgəran” və “Romanna” yumşaq buğda sortlarının orta məhsuldarlığı yüksək olmuşdur. “Korifey-88” sortunda sabit məhsuldarlıq sünbüllə dənələrin sayının çox olması ilə bağlıdır. Çoxillik müşahidələr göstərir ki, boruya çıxma-sünbülləmə fazalararası dövrü sürətlənən genotiplərin məhsuldarlığı və dən keyfiyyəti yüksək olur. Yeni bərk buğda sortlarının Azərbaycanın suvarılan düzən və nəmliklə təmin olunmuş dağətəyi bölgələrində becərməsi tövsiyə olunmuşdur.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ АДАПТИВНОСТИ НОВЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ (*Triticum spp. L.*)

X.N.РУСТАМОВ

Институт Генетических Ресурсов НАНА; Научно-Исследовательский Институт Земледелия; khanbala.rustamov@mail.ru

Статья посвящена новым сортам пшеницы твердой и мягкой, созданных в последние годы в НИИ Земледелия в результате многолетней селекции с использованием местного и международного генофондов. В статье описывается создание сортов устойчивых к биотическим и абиотическим условиям среды, с высокой урожайностью, адаптационным потенциалом и высококачественным зерном в резко различающихся по агрометеорологическим условиям 2016-2018 годах на Тертерской зонально-опытной станции. Новые генотипы твердой и мягкой пшеницы, изученные в питомнике конкурсного сортоиспытания различаются по образу жизни, по срокам колошения, ростом, формой и плотностью колоса, формой и цветом зерна, а также устойчивостью к болезням. Установлено, что у

новых сортов пшеницы твердой средняя урожайность (54,0-60,0 ц/га) ниже, чем у сортов пшеницы мягкой (62,0-70,0 ц/га). Результаты государственных сортоиспытаний показали, что в последние годы у новых сортов пшеницы твердой “Корифей-88” и “Салварты”, а также у сортов пшеницы мягкой “Аскеран” и “Романна” среднемноголетняя урожайность наиболее высокая. Установлено, что стабильная по годам урожайность нового сорта “Корифей-88” связана с большим количеством зёрен в колосе (63,4-101,8 штук). Многолетние наблюдения показывают, что у генотипов, обладающих ускоренным межфазным периодом трубкование-колошение урожайность и качество зерна высокое. Новые сорта пшеницы твердой рекомендуется выращивать в орошаемых и в обеспеченных богарных условиях Азербайджана.

Çapa təqdim etmişdir: Abidin Abdullayev, a.e.ü. f.d., dosent

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.06.2021. Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 28.06.2021.

Çapa qəbul edilmə tarixi: 07.07.2021.